

POSTAĆ ŚW. PIOTRA I JEGO DROGA STAWANIA SIĘ UCZNIEM JEZUSA W CZWARTEJ EWANGELII

Słowa kluczowe: Piotr Apostoł, Ewangelia św. Jana, tożsamość ucznia, zmagania duchowe

Keywords: Peter the apostle, Gospel of St John, identity of the disciple, spiritual struggles

Schlüsselwörter: Apostel Petrus, Johannesevangelium, Identität des Jüngers, geistliche Kämpfe

Święty Piotr Apostoł nie jest jednorodną i przejrzystą postacią w Czwartej Ewangelii. Jest on w narracji Janowej – pominiawszy osobę Jezusa – najczęściej występującym, a także nazwanym po imieniu bohaterem akcji. Pojawia się on tutaj 39 razy: 17 jako Piotr, 17 jako Szymon Piotr, raz jako Kefas, raz jako Szymon syn Jana oraz 3 razy jako Szymon Jana¹.

Ewangelista tak prezentuje sylwetkę Piotra, aby przedstawić jego perypetie jako proces dojrzewania do bycia autentycznym uczniem Jezusa. Na tej drodze jego dobre intencje przeplatają się z licznymi przejawami braku zrozumienia czynów Mistrza. Punktem kulminacyjnym tych wydarzeń jest potrójne zaparcie się tożsamości ucznia, a kresem – trzykrotne wyznanie miłości Chrystusowi z perspektywą męczeńskiej śmierci. Idąc za myślą ks. Janusza Kręcidły, można mówić, że postać Piotra naszkicowana jest przez Ewangelistę w sposób, który dopomaga odbiorcom tego dzieła ujrzeć wszystkie procesy i zmagania duchowe, przez jakie musiał przejść bohater, by

---

* Ks. Marek Sadłocha – ksiądz diecezji elbląskiej, student w Instytucie Nauk Biblijnych KUL JP II oraz muzykologii w Instytucie Nauk o Sztuce tejże uczelni, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8326-5693>, e-mail: mareksadlocha@gmail.com. Prezentowany artykuł jest poprawioną i uzupełnioną wersją pierwszego rozdziału pracy magisterskiej autora pt. „*Rehabilitacja*” św. Piotra po trzykrotnym zaparciu się swojego Mistrza (*J 18,15-27; 21,1-19*), Wydział Teologii UWM: Olsztyn 2018 (promotor: ks. dr Zbigniew Grochowski).

¹ S. Mędała, *Apologia autorytetu Piotra we wspólnocie Janowej. Analiza retoryczna 21,1-25*, „*Studia Theologica Varsaviensia*” 39/2(2001), s. 17.

stać się ostatecznie pasterzem, a także sprostać śmierci męczeńskiej². Prezentowany artykuł jest próbą przybliżenia tego wizerunku oraz przebytej drogi³.

1. CZAS PUBLICZNEJ DZIAŁALNOŚCI JEZUSA

Początek publicznej działalności Jezusa w Czwartej Ewangelii jest umieszczony bezpośrednio po Prologu (J 1,1-18) Już w pierwszym fragmencie zostaje naszkicowany program aktywności Mistrza – gromadzenie uczniów, którzy staną się autentycznymi świadkami Jego czynów. W gronie tych, którzy poszli za Jezusem i formowali się w Jego szkole, był także św. Piotr.

1.1. Wejście na drogę ucznia (J 1,35-42)

Fragment Czwartej Ewangelii 1,35-51 następuje bezpośrednio po świadectwie Jana Chrzciciela⁴ zawartym w 1,19-34. Jest przejściem z opisu publicznej działalności Jana do epizodów ukazujących spotkania Jezusa z osobami, które były gotowe, aby do Niego dołączyć, a które później nazwane będą Jego „uczniami”⁵. Jest także przedstawieniem świadectwa tych, którzy poszli za Nim i przyprowadzili do wspólnoty kolejne osoby. Wydarzenia zawarte w perykopie podzielić możemy na dwie części: 1,35-42 i 1,43-51. Pierwsza z nich mówi o spotkaniu dwóch uczniów Jana z Jezusem (w. 37), a także pokazuje ich przejście ze wspólnoty Chrzciciela do wspólnoty przyszłych uczniów Jezusa. Wynika stąd, że w wersety 35-51 autor wspomina pięciu uczniów: Andrzeja, bezimiennego ucznia, Piotra, Filipa i Natanaela⁶. Druga część (ww. 43-50) ukazuje ruch mesjański wprowadzony przez Jezusa w Galilei.

Pierwszym fragmentem, w którym pojawia się postać Piotra, jest scena spotkania uczniów z Jezusem. Centralne miejsce w tej perykopie zajmuje Jezus, natomiast Piotrowi przypada uprzywilejowane miejsce wśród nowo wybranych uczniów, którzy posiadają charakter paradygmatyczny.

² J. Kręcidło, *Nowe życie uczniów Jezusa. J 21 jako owoc eklezjologicznej relektury J 1–20 we wspólnocie Umiłowanego Ucznia*, Warszawa 2009, s. 98.

³ Zob. też: P. Podeszwa, *Droga wiary apostoła Piotra w świetle zapowiedzi zdrady (Łk 22,31-34) oraz wyparcia się Jezusa (Łk 22,54b-62)*, „Biblica et Patristica Thoruniensia” 7/1(2014), s. 29–41; M. Karczewski, *Piotr jako pasterz w J 21,15-19*, „Studia Nauk Teologicznych PAN” 10(2015), s. 31–48.

⁴ Przydomek Chrzciciel nie występuje w Czwartej Ewangelii. W tym studium używamy go dla większej przejrzystości.

⁵ Por. H.N. Ridderbos, *The Gospel of John. A Theological Commentary*, Grand Rapids MI 1997, s. 78–79.

⁶ Choć Jan wspomina „Dwunastu” (6,67; 20,24), to jednak nigdzie w jego Ewangelii nie znajdziemy katalogu ich imion.

Wśród wymienionych uczniów, bezimiennych⁷ i tych nazwanych, wyróżnić można trzy etapy poznawania Jezusa⁸. Pierwszym typem uczniów są anonimowi uczniowie Jana. Świadkiem jest Jan Chrzciel, który ogłasza im: *Oto Baranek Boży* (1,36) Pod wpływem jego słów uczniowie wzorcowo wypełniają obowiązek i idą za świadectwem. Drugim etapem jest spotkanie z Jezusem. Na tym poziomie istotne są dwa faktory: miłująca inicjatywa Jezusa oraz otwartość rozmówców na działanie Mistrza. Anonimowi uczniowie doświadczają działania Jezusa i realizują drugą część tego etapu, pytając: *Nauczycielu, gdzie mieszkasz?* (1,39). Otwartość uczniów doprowadza ich do ostatniego etapu – odkrycia tożsamości Jezusa. To odkrycie dokonuje się na płaszczyźnie głębokiego zjednoczenia z Mistrzem podczas spotkania z Nim. Ta sytuacja odcisnęła wielkie piętno, co Ewangelista podkreśla poprzez wskazanie na dokładną godzinę: *Poszli więc i zobaczyli, gdzie mieszka, i tego dnia pozostali u Niego. Było to około godziny dziesiątej* (1, 39). Wzorcowa postawa dwóch anonimowych uczniów powoduje, że trzeci etap – odkrycie tożsamości Jezusa – doprowadza do dawania świadectwa (pierwszego etapu). Badacze Pisma Świętego nazywają to „łańcuchem świadectw”⁹.

Drugim typem ucznia są imienni uczniowie Jezusa, a wśród nich Piotr¹⁰. Z perspektywy trzech wyodrębnionych etapów pierwszy – świadectwo – nie jest wyraźny w przypadku tego ucznia. Spowodowane jest to tym, że on nie słucha (*ἀκούω*) Andrzeja, pierwszego świadka, i sam nie idzie (*ἀκολουθέω*) do Mistrza. Co więcej, w postawie Piotra nie jest zaakcentowany również trzeci element – odkrywanie tożsamości Jezusa. Jednak spotkanie Jezusa – drugi etap – jest w tej scenie najbardziej rozbudowane. Dzięki temu są rozwinięte następujące cechy tego modelu ucznia: wskazanie na kluczową rolę świadka (Andrzeja), otwartość na inicjatywę Jezusa, który wejrzał na ucznia (*ἐμβλέψας αὐτῷ*). Ta sytuacja pokazuje, że pasywna postawa Piotra posłużyła autorowi tekstu do uwypuklenia znaczenia świadka i samego Mistrza.

W tej perykopie zostaje po raz pierwszy zaznaczona wyjątkowość Piotra. Jest ona ukazana przez wiele czynników, wśród których możemy wyróżnić częstotliwość występowania jego imienia¹¹. Zostaje ono przytoczone aż trzy razy w wersetach następujących bezpośrednio po sobie (ww. 40-42): *Jednym z dwóch, którzy usłyszeli słowa Jana i poszli za Nim, był Andrzej, brat Szymona Piotra. Ten najpierw znajduje swego*

⁷ W swoich badaniach egzegeci starali się wyjaśnić znaczenie anonimowości i użycia imion uczniów; zob. Ł. Darowski, *Narracyjny model odkrywania tożsamości Jezusa w J 1,35-51*, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia Biblistów Polskich” 14(2017), s. 322, przyp. 14.

⁸ Do tych elementów, wyróżnionych przez autora tekstu, należą: świadectwo, osobiste spotkanie z Jezusem, odkrycie tożsamości Mistrza. Por. Ł. Darowski, *Narracyjny model odkrywania tożsamości*, s. 323.

⁹ W pracach egzegetów można spotkać się również z nazwą „reakcja łańcuchowa” (*chain reaction*); zob. M.C. de Boer, *Andrew: The First Link in the Chain*, w: *Character Studies in the Fourth Gospel. Narrative Approaches to Seventy Figures in John*, ed. S.A. Hunt, D.F. Tolmie, R. Zimmermann, Tübingen 2013, s. 142.

¹⁰ Zob. szerzej. Ł. Darowski, *Narracyjny model odkrywania tożsamości*, s. 324–328.

¹¹ T.L. Brodie, *The Gospel According to John. A Literary and Theological Commentary*, New York–Oxford 1993, s. 161.

brata **Szymona** i mówi mu: «Znaleźliśmy Mesjasza». Przypatrzynszy mu się, Jezus rzekł: «Ty jesteś **Szymon**, syn Jana, ty będziesz nazywany **Kefas**, to znaczy **Piotr**»¹².

Fakt przyprowadzenia Piotra do Jezusa przez jego brata Andrzeja sprawia wrażenie, że ten drugi zostaje postawiony na pierwszym miejscu w tym wydarzeniu. Jednak widoczne jest to, że imię Andrzeja w jakimś sensie jest zależne, gdyż pojawia się w kontekście relacji z bratem – Szymonem Piotrem¹³ – podkreślając w ten sposób nadrzędne znaczenie Kefasa, a pozycję Andrzeja prezentując jedynie w relacji do brata. Sytuacja ta nie oznacza więc wyższości Andrzeja nad bratem na płaszczyźnie instytucjonalnej. Pierwszeństwo Andrzeja polega jedynie na chronologicznie uprzednim sformułowaniu świadectwa o Jezusie jako Chrystusie w stosunku do Piotra¹⁴.

Inną cechą charakterystyczną Piotra jest jego postawa pasywna. On jest znaleziony, on jest przyprowadzony, on jest nazwany na nowo. Tutaj (1,40-42), w przeciwieństwie do pierwszej części tej perykopy (1,35-39), tekst wskazuje na brak akcji – brak pytania, podążania, patrzenia. Piotr nic nie robi i nic nie mówi. Jezus podejmuje działanie, patrzy roztropnie i wnika w głąb jego duszy¹⁵, nazywa go synem Jana i nadaje mu nowe imię, podkreślając w ten sposób pozycję Piotra, która jest ustalona i zaaprobowana przez samego Mistrza¹⁶. Szymon, syn Jana, zostaje ustanowiony „Skalą” zarówno dla chrześcijan pochodzenia żydowskiego (gr. *Κηφᾶς* z aram. אפיכ)¹⁷, jak i chrześcijan pochodzenia pogańskiego świata cywilizacji grecko-rzymskiej

¹² Teksty najczęściej podawane zgodnie z: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*, opr. Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Towarzystwa Świętego Pawła, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2009, chyba że zaznaczono inaczej.

¹³ Piotr jest prawdopodobnie bardziej znany czytelnikowi i stanowi dla niego większy autorytet. Por. R.E. Brown, *The Gospel According to John (I-XII)*, Garden City NY 1966, s. 75 (dalej: *John I*).

¹⁴ W naszym studium nie podejmujemy szczegółowej analizy tego fragmentu. Interesujące wydaje się jednak zgłębienie czasu akcji. Rozumienie przez kopistów przysłówka *proton* (najpierw) wprowadziło pewien dysonans w czasie akcji. Część z nich przekładała go na przymiotnik *protos* (pierwszy), inni natomiast (przekłady łacińskie) widziały tu *proi* i tłumaczyły ten przysłówek na *mane* (rankiem). Wynika stąd opinia niektórych egzegetów, iż spotkanie z dwoma pierwszymi uczniami odbyło się dnia pierwszego wieczorem. *Proton* interpretowany jako biernik modyfikuje Szymona i wskazuje na Piotra jako pierwszego pod względem autorytetu. Por. R.E. Brown, *John I*, s. 75.

¹⁵ W tekście oryginalnym autor posłużył się participium aoristi *εμβλεψας*, które oznacza czynność jednorazową czasownika *εμβλεπω* – widzieć, postrzegać, zauważać, patrzeć na kogoś; tak jak w przypadku Jana Chrzciciela, który zobaczył Jezusa i nazwał go Barankiem Bożym (J 1,36). Por. Z. Abramowiczówna (red.), *Słownik grecko-polski*, tom II (H–K), Warszawa 1960, s. 108; R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu*, Warszawa 2012, s. 192–193; H.G. Liddel, R. Scott, H.S. Jones, R. McKenzie, *A Greek-English Lexicon. With a Revised Supplement*, Oxford NY 1996, s. 539–540.

¹⁶ S. Mędała, *Nowy Komentarz Biblijny. Nowy Testament. Ewangelia według świętego Jana, rozdziały 1-12*, t. IV, cz. 1, Częstochowa 2010, s. 314 (dalej skrót: NKB. NT IV/1).

¹⁷ Jedynie w dziele Janowym spotykamy grecką transliterację imienia Piotra z aramejskiego אפיכ – Kefas, kephas, oznaczającego opokę. Początkowo sformułowanie to używane było jako przydomek, później zaczęło określać osobę i urząd Szymona Apostoła, wyrażając się w jego charakterze i pozycji pomiędzy uczniami Jezusa. Por. R.E. Brown, *John I*, s. 76; A. Grabner-Haider (red.), *Praktyczny słownik biblijny*, Warszawa 2016, s. 963.

(Πέτρος)¹⁸. Autor Czwartej Ewangelii wykorzystując pasywny aspekt postawy ucznia, kieruje myśli czytelnika do Starego Testamentu – powołania Dawida (zob. 1 Sm 16,1-13), który przez Boga zostaje przywołany, wybrany spośród swoich braci i ustanowiony przywódcą¹⁹.

Prezentacja Piotra przeprowadzona w tym fragmencie zawiera wiele informacji charakteryzujących tę postać. Perykopa ta pozwala dostrzec jego silną osobowość oraz charakter. Zawiera również rys apostoła pozwalający przewidzieć jego przyszłe postawy wobec podejmowania decyzji czy też konfrontowania się z trudnościami²⁰.

1.2. Wyznanie wiary (6,60-71)

Perykopa J 6,60-71 następuje bezpośrednio po mowie Jezusa o Chlebie Żywym (6,22-59) i poświęcona jest jego uczniom. W strukturze wypowiedzi znajdują się dwa pytania i dwie odpowiedzi. Pierwsze z nich zadają wątpiący uczniowie, a odpowiedzi udziela im Jezus, natomiast drugie pytanie zadaje Jezus, a odpowiada „Dwunastu” reprezentowanych przez Piotra. Fragment pokazuje, że nie tylko Żydzi, ale także niektórzy uczniowie odchodzą od Jezusa, odrzucając Jego niebiańskie pochodzenie oraz mowę o spożywaniu Jego ciała i krwi. Werset 63 wskazuje, aby przejść z poziomu zjawiskowego pojmowania osoby Jezusa na poziom duchowy. Epilog perykopy to Janowa wersja wyznania Piotra w Cezarei z tradycji synoptycznej²¹.

Adresatami mowy – po tłumie, Żydach i szeroko pojętych uczniach – jest grupa Dwunastu (w. 67), którzy symbolizują reprezentantów nowego ludu Bożego. W ich imieniu przemawia Piotr, formułując wyznanie wiary w Jezusa jako Mesjasza – pośrednika między Bogiem a człowiekiem. Istotnie, cała scena biegnie równolegle z historią wyznania Piotrowego w Cezarei Filipowej, zawartego u synoptyków (Mt 16,16; Mk 8,29; Łk 9,20)²². W każdym z tych przypadków wyznanie pojawia się jako odpowiedź na pytanie zadane przez Jezusa i jest przeciwieństwem tego, co mówi o nim lud galilejski. Wydarzenie to jest ściśle związane z zapowiedzią męki Jezusa. Jest ono punktem zwrotnym w relacji Mistrza i uczniów (por. Mt 16,24nn.; Mk 8,34nn.; Łk 9,23nn.)²³. Inaczej przedstawia tę sytuację autor Czwartej Ewangelii. Po pierwsze, nie umieszcza tego wydarzenia w hellenistycznym mieście, jakim była Cezarea Filipowa, lecz w synagodze w Kafarnaum. Po drugie, tłem sytuacji nie jest entuzjazm Galilejczyków po dokonanych cudach, lecz kryzys uczniów, ich odejście i odrzucenie Mistrza. W tym kontekście wyznanie Piotra wydawać się może letnie

¹⁸ Zmiana imienia zarówno w Starym, jak i Nowym Testamencie oznacza wyznaczenie przez Boga nowej misji, specjalnej roli, jaką Bóg powierza do odegrania, czy też zmianę osobowości, np. zmiana imienia Abram na Abraham (Rdz 17,5), Jakub na Izrael (Rdz 32,39) czy Szaweł na Paweł (Dz 13,9). Por. *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Léon-Dufour, Poznań 1994, s. 323, 326.

¹⁹ T.L. Brodie, *The Gospel According to John*, s. 162.

²⁰ M. Sternberg nazywa to obrazem proleptycznym. Por. M. Sternberg, *The Poetics of Biblical Narrative. Ideological Literature and the Drama of Reading*, Bloomington 1985, s. 321–341.

²¹ S. Mędała, NKB. NT IV/1, s. 611.

²² H.N. Ridderbos, *The Gospel According to John*, s. 249.

²³ W niektórych manuskryptach pewne elementy wyznania Piotra z tradycji synoptycznej znajdują się również u Jana. Przypuszczalnie zostały one zaadaptowane. Por. H.N. Ridderbos, *The Gospel according to John*, s. 249.

i dwuznaczne²⁴. Jest ono jednak pełną entuzjazmu, spontaniczną reakcją wierności i przywiązania do Jezusa. Wypowiedź Piotra jako przedstawiciela Dwunastu wyraża pogłębioną wiedzę i zrozumienie misji Jezusa. Jest świadomym podjęciem drogi za Nim, co wyraża tytuł, którym Piotr się zwraca: *Ty jesteś Świętym Boga* (σὺ εἶ ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ)²⁵. W ten sposób reprezentant Dwunastu, podobnie jak Nikodem (3, 2), wyznaje boskie pochodzenie Jezusa, Jego przynależność do sfery świętości samego Boga.

Autor Czwartej Ewangelii, umieszczając w epilogu wyznanie Piotra, podsumowuje problematykę całego rozdziału 6, pokazując łączność między Starym a Nowym Testamentem, a także wskazując przeznaczenie narodu wybranego i jego historii. Od 6,1 tłem narracji są sceny Księgi Wyjścia, która opisuje powstanie Izraela. Dzieło Janowe przywołuje wiele wydarzeń z życia ludu Starego Przymierza. Znajdziemy tutaj scenę przejścia przez morze w czasie Paschy (J 6,1.4; por. Wj 12,11n.). Burza na jeziorze blisko brzegu przywołuje wspomnienie przejścia Izraela na drugi brzeg Morza Czerwonego pod pieczę Boga ukrytego w postaci obłoku (J 6,21; por. Wj 14,20.30). Przyglądając się dalszemu przebiegowi wydarzeń w 6 rozdziale, można odnieść wrażenie, iż Ewangelista przydziela Piotrowi funkcję drugiego Mojżesza²⁶.

Osoba Piotra w tradycji Janowej jest wyróżniona, choć niewyidealizowana. Autor, nadając Piotrowi tytuł Mojżesza, bierze pod uwagę nie tylko mocne strony patriarchy, lecz także jego słabości, zwłaszcza niesprawność w mowie. Ważne jest cofnięcie się do wydarzeń związanych z pierwszym spotkaniem z Jezusem. Piotr jest bierny w działaniu, przyjmuje świadectwo od Andrzeja (1,42), zostaje przyprowadzony, a podczas spotkania nie zabiera głosu. Podobnie wygląda jego postawa w 6 rozdziale, gdzie następuje indywidualizacja uczniów (od 1,35-50 do początku J 6 uczniowie występują zbiorowo), to Andrzej – jako pierwszy z uczniów – wykazuje się zrozumieniem misji Jezusa, ubiegając swojego brata (6,8). Jednakże to Piotr formułuje wyznanie: *Ty Jesteś Świętym Boga* i wypowiada je jako przedstawiciel Dwunastu (6,67). Te słowa pokazują, że dla Piotra świętość Jezusa jest podstawą wyznawanej wiary. Dopiero jednak po zmartwychwstaniu, podczas cudownego połowu ryb, wykazuje całkowite i osobiste zawierzenie Panu: *Panie, Ty wszystko wiesz, Ty wiesz, że Cię kocham*. Aby jednak doszło do tego wyznania, Piotr musiał dojrzewać jako uczeń w swej relacji z Jezusem Chrystusem.

²⁴ S. Mędała, NKB. NT IV/1, s. 618.

²⁵ S. Mędała, NKB. NT IV/1, s. 618. Nieco później Ridderbos dodaje: „'Holy' is above all a term for what belongs to the divine sphere and to the service of God, that which is consecrated to God. Jesus is also described as the Holy One in 1 Jn. 2:20; Ac. 3:14; 4:27,30 („the holy servant”); Rv. 3:7 and as „the Holy One of God” in Mk. 1:24; Lk. 4:34” (*The Gospel According to John*, s. 250). Natomiast Mędała komentuje to jeszcze inaczej: „Tytuł «Święty Boga» przywołuje na myśl funkcję arcykapłana w narodzie wybranym, ale rozumiany na tle tradycji ewangelijnej (wypowiedzi opętanych), rozwijanej na podłożu koncepcji «Świętego» w ówczesnym judaizmie, kieruje uwagę na Jezusa jako nadprzyrodzonego Pośrednika między Bogiem, a człowiekiem” (NKB. NT IV/1, s. 618).

²⁶ S. Mędała, NKB. NT IV/1, s. 619.

2. OSTATNIA WIECZERZA

Autor Czwartej Ewangelii w opisie Ostatniej Wieczerzy w pełniejszy niż dotąd sposób pokazuje porywczy charakter Piotra i jego niedojrzałość w relacji z Mistrzem (nieświadomość tego, co go jeszcze spotka). Uczeń nie jest jednak ukazany tylko w ciemnych barwach. Choć nie rozumie w pełni tego, co się dzieje, jest lojalny względem Mistrza (J 13,9).

2.1. Obmycie nóg uczniom (J 13,1-20)

Scena obmycia nóg u Jana jest preambułą mowy pożegnalnej Jezusa (13,31–17,26), częścią długiego wstępu narracji pasji. Słowa i przykład służby Mistrza (13,3-10.12-17.31-35) są przeplatane zapowiedzią zdrady (13,2.10-11.18-30), bezpośrednio po nich rozpoczyna się mowa o odejściu Jezusa i przygotowaniu miejsca dla uczniów u Ojca (13,36-38; 14,3-6).

Poprzez obmycie nóg Jezus zapowiada swoją zbliżającą się chwałę, która jest teologicznym tematem w wielu fragmentach Czwartej Ewangelii (12,26.23.28.41; 13,31-32). Ten gest bezgranicznej miłości ofiarowanej przez Mistrza symbolizuje udział w Jego śmierci na krzyżu. To wydarzenie identyfikuje Jezusa z Cierpiącym Sługą (Iz) i definiuje Jego mękę jako akt miłości służebnej²⁷. W tym samym czasie Jezus zachęca swoich uczniów do naśladowania Jego czynów, miłości wzajemnej do tego stopnia, aby poświęcić swoje życie dla innych (13,14-16.34-35). Piotr nie zrozumiał znaczenia gestu obmycia, zauważył jedynie materialny aspekt tego znaku, co zostało wykazane w dialogu z Jezusem (13,6-11). Piotr nie rozumie w pełni misji Jezusa (13,37), nie zgadza się na wykonanie tej czynności, pytając retorycznie: *Panie, Ty chcesz mi nogi umyć?* W ten sposób Piotr wywołał sytuację, dzięki której Jezus mógł wytłumaczyć znaczenie tej czynności. Odpowiadając, Jezus wskazał Piotrowi, iż jeśli nie chce być obmyty, nie będzie miał z Nim udziału (13,8). Jezusowa troska o ucznia nie jest skupiona na tym, aby Piotr poznał siebie (jako grzesznika), lecz nastawiona jest na to, aby uczeń, podobnie jak Mistrz, stał się sługą. Można by pomyśleć, iż dynamiczny zwrot postawy Piotra w trakcie rozmowy (13,9) wskazuje na zrozumienie przez niego tej myśli. Jednak nie rozumie on w pełni tego, a niewiedza Piotra jest chwilowo „usprawiedliwiona” poprzez jego lojalność – jest w stanie zaakceptować cokolwiek, byle mieć udział z Jezusem²⁸. Uczeń początkowo odrzuca gest bezgranicznej miłości, następnie przyjmuje go jako znak przynależności do Jezusa i zatrzymuje się nie na płaszczyźnie znaczenia, lecz materialności tego znaku²⁹, co wskazuje na jego niedojrzałość w relacji z Jezusem. Jednakże pomimo tych niedoskonałości, podobnie jak we wcześniejszych fragmentach, tak i tu zostaje ukazana uprzywilejowana pozycja Piotra wśród uczniów. W 13,10 Jezus odpowiadając Piotrowi, używa liczby mnogiej, zaimka *ὁμοῖς* (wy), choć zwracając się do niego, ma na

²⁷ C.S. Keener, *The Gospel of John. A Commentary*, Peabody MA 2003, s. 899.

²⁸ C.S. Keener, *The Gospel of John. A Commentary*, s. 909.

²⁹ S. Mędała, *Nowy Komentarz Biblijny. Nowy Testament. Ewangelia według świętego Jana, rozdziały 13-21*, t. IV, cz. 2, Częstochowa 2010, s. 57 (dalej skrót: NKB. NT IV/2).

uwadze swoich uczniów – Piotr kolejny raz staje się reprezentantem uczniów Jezusa i manifestuje swoją porywczosć, która jest główną jego cechą.

2.2. Ujawnienie zdrajcy (J 13,21-30)

Po wy tłumaczeniu gestu obmycia nóg przez Jezusa (J 13,12-20) następuje moment ujawnienia zdrajcy. Jest to chwila, w której zostaje zachwiana pewność uczniów i ich oddanie Mistrzowi. Istnieje wiele wariantów tłumaczenia tego fragmentu, lecz do podstawowych zaliczyć możemy dwa: *aby spytać, kim jest ten, o którym On mówił* – występujący w kodeksach: P⁶⁶, Bezy, Aleksandryjskim, Koptyjskim i Syriackim; i *rzekł do niego: powiedz, kto to jest? O kim mówi* – występujący w kodeksach: Watykańskim, Łacińskim oraz u Orygenesa³⁰. Drugi tekst suponuje, iż Piotr był wystarczająco blisko, aby zadać pytanie Jezusowi. Jednak to stanowisko musimy odrzucić, gdyż sygnał, jaki dał Piotr Umiłowanemu Uczniowi, byłby niepotrzebny³¹. Z historyczno-literackiego punktu widzenia wieczerza odbywała się w pozycji leżącej, na sofach³². Dlatego przyjmuje się, iż Jezus siedział na najwyższej sofie wraz z Umiłowanym Uczniem i Judaszem, natomiast Piotr siedział niżej, tuż obok Umiłowanego Ucznia (13,24). Autor Czwartej Ewangelii przedstawia Piotra i Umiłowanego Ucznia w przyjacielskiej relacji bądź przyjacielskiej konkurencji (13,24-25); zostaje to rozwinięte i lepiej ukazane w 20,3-8 oraz 21,20-24³³. Umiłowany Uczeń od tej pory będzie towarzyszyć Piotrowi w różnych wydarzeniach: prawdopodobnie po pojmaniu Jezusa na dziedzińcu arcykapłana (18,15-16)³⁴, a na pewno już w drodze do pustego grobu (20,3-10) i przy cudownym połowie ryb (21,7.20). We wszystkich tych tekstach Ewangelista świadomie ukazuje kontrast pomiędzy Piotrem a Umiłowanym Uczniem. To dzięki niemu Piotr poznaje myśl Jezusa (13,23-26), zostaje (być może) wprowadzony na dziedziniec arcykapłana (18,15-16) i poznaje Mistrza przy cudownym połowie ryb (21,7).

Autor Czwartej Ewangelii, indywidualizując scenę poprzez pytanie Piotra, odbiega od tekstów synoptycznych, w których scena ma charakter ogólny – uczniowie zadają pytanie między sobą, nie występują wyróżniające się postacie (por. Mt 26,22; Mk 14,19; Łk 22,23). Dlatego trudno jest przyjąć stanowiska egzegetów twierdzących, że fragmenty, w których spotykamy porównanie Piotra i Umiłowanego Ucznia, są

³⁰ R.E. Brown, *The Gospel According to John (XIII-XXI)*, Garden City NY 1970 (dalej: *John II*), s. 574.

³¹ R.E. Brown, *John II*, s. 574.

³² Autor używa czasownika *ἀνάκειμαι*, występującego u Jana jeszcze trzy razy (6,11; 12,2; 13,28). Dosłownie oznacza „położyć się, leżeć przy stole”. Wskazuje on pozycję, jaką przybierano podczas uczyty u starożytnych Greków i Rzymian. W praktyce Izraelitów przy posiłkach przybierano pozycję siedzącą (por. JzfAs 7,1; 20,2). Jednakże w środowisku Janowym oraz tradycji synoptycznej praktyka żydowska poszła w zapomnienie (por. Mt 9,10; Mk 14,18; 16,14; Łk 22,27). Uczniowie Jezusa spożywali posiłek w pozycji półleżącej.

³³ Por. C.S. Keener, *The Gospel of John*, s. 917.

³⁴ Dodaliśmy ostrożnie słowo „prawdopodobnie”, gdyż między egzegetami toczy się dyskusja, czy można identyfikować anonimowego ucznia (18,15-16) z tym Umiłowanym. Przez ten zabieg chcieliśmy zwrócić uwagę na to, że istnieje taki problem, a także zasygnalizować możliwość różnych interpretacji. W niniejszym studium przyjęliśmy stanowisko mówiące o jednolitości tych dwóch postaci.

walką ich szkół teologicznych³⁵. Ewangelia Jana nie jest anty-Piotrowa. Nawet jeśli wydaje się egalitarna, wskazuje w wielu fragmentach na uprzywilejowaną pozycję Piotra w gronie Dwunastu – pokazuje jego rozwój na drodze ucznia³⁶.

2.3. Zapowiedź zaparcia się Piotra (J 13,31-38)

Perykopę 13,31-38 zaczyna formuła czasowa podobna do tej, która została użyta w 13,12-17 – *Gdy więc (ὅτε οὖν)*. Istnieje powiązanie tematyczne pomiędzy tymi dwoma fragmentami. W 13,12-17 Jezus po geście obmycia nóg zwraca się do uczniów, wskazując im przykład do naśladowania, natomiast w 13,31-38 – po podaniu kęska Judaszowi jako znaku szczególnej miłości – Jezus zwraca się do uczniów z przykazaniem miłości wzajemnej. Słowa Jezusa, zawarte w perykopie o zapowiedzi zaparcia się, nawiązują do zachowania Piotra w czasie obrzędu obmycia nóg (13,8) oraz do wcześniejszych wypowiedzi Jezusa zapowiadających Jego odejście z tego świata. Zapowiedź rychłego odejścia stanowi odniesienie do 7,33 i 8,21. Pytanie Piotra (w. 36) jest powtórzeniem pytania stawianego wcześniej przez Żydów (7,35).

Dialog następujący po nadaniu przykazania miłości jest paralelny do dialogu ze sceny obmycia nóg. Podobnie jak przy tamtym wydarzeniu, tak i tu Piotr nie jest w stanie od razu pojąć tego, co mówi Jezus – nastąpi to później³⁷. Swoje rozumowanie zatrzymał on na wymiarze czysto ludzkim, choć Jezus w mowie o chwale utrzymuje się na poziomie boskim³⁸. Piotr ma szlachetne zamiary, ale okazuje się zbyt słaby, aby je wypełnić (18,15)³⁹. Sądzi, iż posiada wszystko, czego mu potrzeba w byciu idealnym uczniem. Ważnym punktem w narracji jest mocny protest ucznia – teraz jest zdolny do oddania życia za Mistrza – a chwila zaparcia się jest bardzo blisko. Tutaj Jan nawiązuje do tradycji synoptycznej (wcześniejszej), która podaje tę zapowiedź w kontekście innych wydarzeń⁴⁰. Tekst Ewangelii Jana ma mocny wydźwięk teologiczny. Janowy Piotr mówi jako uczeń, który słyszał nauczanie Jezusa o pastersku oddającym życie za swoje owce (10,11), dlatego w swojej impulsywnej reakcji

³⁵ Niektórzy egzegeci twierdzą, że szkoła Umiłowanego Ucznia uznaje prymat Piotra, lecz rości sobie prawo do lepszego rozumienia nauki i myśli swego Nauczyciela. Por. S. Mędała, NKB. NT IV/2, s. 74.

³⁶ S. Mędała, NKB. NT IV/2, s. 74.

³⁷ Por. H.N. Ridderbos, *The Gospel According to John*, s. 479: „Hysteron [“afterward”] is to be understood as equally fundamental as meta tauta in 13, 7: Jesus must first have gone and have conquered the world; or: in the light of Jesus’ death, by becoming aware of his own powerlessness, Peter must first become convinced of Jesus’ victory before he can follow him. His following will then consist, as will be stated in 14, 1-4, in Jesus’s fetching him; what is required of him, on his side, is not an act of heroism, but expectant preparedness”.

³⁸ T.L. Brodie, *The Gospel According to John*, s. 455.

³⁹ C.S. Keener, *The Gospel of John*, s. 927.

⁴⁰ Ten fragment występuje u Łukasza 22, 31-34 w rozmowie podczas Ostatniej Wieczerzy, u Mateusza 26,30-35 i Marka 14,26-31 – w drodze na Górę Oliwną. Podczas gdy stanowisko Jana zgadza się z synoptykami w formie przekazu, o tyle niezależność jego tradycji jest wyraźnie widoczna. Przede wszystkim wynika ona ze struktury i różnych szczegółów (u Jana brak zapowiedzi liczby piał koguta, pytanie Jezusa przekraczające zaparcia się ucznia i odwołujące do wydarzeń postrezurekcyjnych), odróżniając ją nieco od Ewangelii synoptycznych. Por. H.N. Ridderbos, *The Gospel According to John*, s. 477.

przypomina to nauczanie, wskazując na pragnienie oddania życia. Jednakże Piotr nie ocenił prawidłowo własnej słabości i nie przewidział trudności w naśladowaniu Jezusa, Jego śmierci polegającej na walce z *Panem tego świata*. Tylko wtedy, gdy Jezus go przezwycięży, inni będą mogli podążać za Nim⁴¹. Autor Czwartej Ewangelii podkreśla, iż podążanie za krzyżem jest niezbędne, lecz ci, którzy nie wykazali się wytrwaniem, otrzymają szansę, aby zademonstrować głębię swojej wierności, tak jak Piotr po zmartwychwstaniu (21,17)⁴². Po wydarzeniach rezurekcyjnych Jezus ofiarowuje Piotrowi rolę pasterza i wskazuje, w jaki sposób zakończy życie (21,15-19). Słowa Jezusa skierowane do Piotra – *Pójdź za mną* – będą wypełnieniem obietnicy danej w 13,36: *Dokąd ja idę, ty teraz za mną pójść nie możesz, ale później pójdziesz*⁴³.

3. MEKA

Opis męki i śmierci Jezusa (J 18–19) zajmuje szczególne miejsce w strukturze teologicznej Czwartej Ewangelii. Tutaj następuje punkt kulminacyjny motywów Ewangelii, narracja przedstawia nauczanie Jezusa o Jego chwale, o nadchodzącym sądzie Boga oraz o wrogości świata wobec uczniów. Narracja pasji zachęca również uczniów Jezusa do włączenia się w Jego cierpienie. Tutaj wydarzenia związane z postawą Piotra osiągają swoje zwińczenie. Po wielu słowach i obietnicach – składanych Jezusowi podczas wspólnej wędrówki – uczeń zapiera się Mistrza.

3.1. Epizod z mieczem (J 18,10-11)

Scena zatrzymania Jezusa (18,1-14) mogłaby się zakończyć na domniemanej ucieczce uczniów i oddaniu się Mistrza w ręce uzbrojonej kohorty. Okazuje się jednak, że Piotr jest uzbrojony – odcina ucho słudze najwyższego kapłana i „zakłóca w ten sposób bieg historii”⁴⁴. Wszystkie Ewangelie synoptyczne wspominają incydent z odcięciem ucha sługi najwyższego kapłana (Mt 26,51; Mk 14,47; Łk 22,50), lecz tylko w narracji pasji Jana osoba dokonująca tego czynu identyfikowana jest z osobą Piotra (18,10)⁴⁵, a ofiara nazywana jest imieniem Malchus.

Ta identyfikacja jest szczególnie uderzająca ze względu na zbliżające się zaparcie się Mistrza. W tym fragmencie ukazuje się wyraźnie charakter Piotra⁴⁶, czego dowodem jest jego porywczosć w dobytciu miecza i ataku na Malchusa (13,37). Tym samym zastosował on przemoc, przed którą przestrzegwał go Jezus w wyznaniu w Cezarei Filipowej⁴⁷. Sytuacja ta pokazuje nadal niezdolność Piotra do zrozumie-

⁴¹ R.E. Brown, *John II*, s. 616.

⁴² C.S. Keener, *The Gospel of John*, s. 928.

⁴³ Jak już wcześniej zostało wspomniane, Piotr opiera swoje rozumowanie na poziomie czysto ludzkim, w przeciwieństwie do Jezusa, którego tok myśli znajduje się na poziomie boskim.

⁴⁴ T.L. Brodie, *The Gospel according to John*, s. 526.

⁴⁵ P.J. Hartin, *The Role of Peter in the Fourth Gospel*, „*Neotestamentica*” 24/1(1990), s. 52.

⁴⁶ R.E. Brown, *John II*, s. 812.

⁴⁷ Por. Mk 8,31-33: „Jezus zaczął ich pouczać, że Syn Człowieczy musi wiele cierpieć, że będzie odrzucony przez starszych, wyższych kapłanów i nauczycieli Pisma, że zostanie zabity, lecz po trzech dniach zmartwychwstanie. Mówił to zupełnie otwarcie. Wtedy Piotr wziął go na bok

nia nauczania Jezusa i Jego misji mesjańskiej (13,36). Przedstawia ona gorliwość i odwagę ucznia przeciwstawianą lękom zdrajcy Judasza. Podobne zestawienie autor Ewangelii prezentuje w kolejnym fragmencie, gdzie odważnej, mężnej postawie Mistrza przeciwstawia lęk i wyparcie ucznia (18,15-27)⁴⁸.

Piotr popełnia nadużycie, wprowadza zamieszanie. Próbuje w pewien sposób zniszczyć zbawczy plan Boga⁴⁹. Wyciągnięcie miecza z pochwy obrazuje niewiarę ucznia w słowo Mistrza i stawianie przeszkody Jezusowi, żeby nie pił kielicha podanego Mu przez Ojca. Piotr zapomniał, że ma walczyć mieczem słowa Bożego, a nie orężem, którym mają zamiar posłużyć się przeciwnicy Jezusa⁵⁰. Czyn Piotra nie przynosi żadnej praktycznej korzyści. Jego postawa wpłynęła jedynie na teraźniejszość, przyspieszając pojmanie Jezusa. Nie dotknęło to uczniów, gdyż nie nadszedł jeszcze czas ostatecznej ich próby i prześladowań, co miało nastąpić w niedalekiej przyszłości.

3.2. Zaparcie się przez Piotra (J 18,15-27)

Fragment o zaparciu się Jezusa przez Piotra następuje po wydarzeniach w Ogrójcu⁵¹. Poprzedza go perykopa mówiąca o pojmaniu Jezusa i przedstawieniu osoby Annasza (por. J 18,12-14), która jest zwieńczeniem wcześniejszej sceny. Przesłuchanie Jezusa i zaparcie się przez Piotra są przedstawieniem dramatu ucznia, którego uczucia charakteryzuje najpierw odwaga (zademonstrowana w Ogrójcu) przechodząca w tchórzostwo (na dworze arcykapłana), które zapowiedział Mistrz.

Perykopa zbudowana jest z trzech segmentów: pierwszego zaparcia się przez Piotra (ww. 15-18), gdzie Ewangelista ukazuje postać Piotra, anonimowego ucznia⁵² i odźwiernej; przesłuchania Jezusa (ww. 19-24), gdzie wyróżnia Jezusa, osobę arcykapłana i jego służbę; drugiego i trzeciego zaparcia się przez Piotra (25-27), gdzie ponownie występuje Piotr i słudzy arcykapłana, a także konkretna postać z ich grona –

---

i stanowczo Go upominał. Lecz On obrócił się i patrząc na swych uczniów, skarcił Piotra: «Szatanie, odejdz ode mnie! Bo nie myślisz po Bożemu, ale po ludzku»⁵³. Podobnie u Mt. Teksty te, występujące u synoptyków, są analogiczne u Jana we fragmencie o rozmnożeniu chleba (6,60-71). Jest to kolejny fragment prezentujący Piotra w tradycji Janowej w harmonii z tekstami synoptyków. Nagana Piotra w Ogrójcu znajduje swój kontrapunkt w naganie pod Cezareą Filipową. Por. P.J. Hartin, *The Role of Peter*, s. 52.

⁴⁸ C.S. Keener, *The Gospel of John*, s. 1083.

⁴⁹ S. Mędala, NKB. NT IV/2, s. 188.

⁵⁰ S. Mędala, NKB. NT IV/2, s. 188.

⁵¹ O zaparciu się Piotra mówią wszyscy ewangeliści (Mt 26,58-75; Mk 14,54-72; Łk 22,54-62; J 18,15-18.25-27). Co do miejsca wydarzenia są zgodni: dziedziniec pałacu arcykapłańskiego (Mt 26,58; Mk 14,54; Łk 22,55; J 18,15-16). Różnica polega jednak na samym momencie zaparcia się Piotra. Według Mt, Mk i J miało ono miejsce w czasie przesłuchania Jezusa przez arcykapłana i Wysoką Radą, podczas gdy Łukasz opowiada, że zaparcie się Piotra i jego nawrócenie zaszły przed rozpoczęciem procesu żydowskiego. Zob. P. Podeszwa, *Droga wiary apostoła Piotra*, s. 36.

⁵² Wśród badaczy Pisma Świętego nie ma jednolitego stanowiska co do tego, kim mógł być anonimowy uczeń. Część badaczy widzi w nim Umiłowanego Ucznia, inni jednego z członków Sanhedrynu, podobnego Józefowi z Arymatei czy Nikodemowi. Problem wypływa z braku występowania greckiego rodzajnika „ó” przy zwrocie ἄλλος μαθητής, który po raz pierwszy w Ewangelii Janowej pojawia się w 18,15a. Nie wynika stąd zatem jednoznacznie, że mamy do czynienia z postacią, o której była mowa w 13,23. Por. Z. Grochowski, *Il discepolo di Gesù nell'ora della prova (Gv 18-19), luogo di rivelazione del Maestro*, Lublin 2015, s. 147–149.

krewny Malchusa. Schemat ten charakteryzuje się budową koncentryczną, wskazującą na centrum wydarzeń (ww. 19-24), w którym zostają ukazane odwaga, męstwo i dążenie Jezusa do prawdy, wraz z okalającymi ją fragmentami (18,15-18,25-27) mówiącymi o postawie Piotra – jego tchórzostwie, lęku i zaparciu się Mistrza. Wiara ucznia zostaje wystawiona na próbę zakończoną „porażką”. Jest to ostatnia scena w pasji, gdzie pojawia się Piotr; powróci on dopiero w scenie zmartwychwstania, przy pustym grobie – nie sam, lecz z Umiłowanym Uczniem.

4. PO ZMARTWYCHWSTANIU

Jak zauważa Stanisław Mędała, w perspektywie teologicznej Czwartej Ewangelii dominuje schemat zstąpienia z nieba na ziemię i ponownego wstąpienia do nieba Syna Człowieczego. Natomiast śmierć i wywyższenie Syna Człowieczego stanowią jedną tajemnicę, moment śmierci jest zaś uwielbieniem Jezusa (por. 13,30-31). Dlatego Ewangelista tylko dwa razy używa słowa „zmartwychwstać” w swych komentarzach, które nawiązują do tradycyjnych formuł⁵³. Rozdział 20 Janowego dzieła, mówiący o powstaniu z martwych, służy ukazaniu nie tyle historii tego wydarzenia, lecz historii uczniów w dochodzeniu do wiary w żyjącego Pana, który przychodzi na spotkanie z nimi⁵⁴. W tej części Ewangelii Piotr wyznaje swoją wiarę. Świadectwo jego i Umiłowanego Ucznia pomaga innym apostołom odkryć ostateczny cel rodzącej się w nich wiary – jest nim znalezienie się w przestrzeni obecności Zmartwychwstałego Mistrza⁵⁵.

4.1. Bieg do grobu (J 20,1-10)

Fragment mówiący o odkryciu pustego grobu można podzielić na dwie części. Pierwsza z nich przedstawia odkrycie przez Marię Magdalenę odsuniętego kamienia przy grobie, a także jej bieg i powiadomienie o tym Piotra oraz Jana (gr. *τὸν ἄλλον μαθητὴν*; w. 1-2). Druga część ukazuje obydwu uczniów, ich bieg do grobu i reakcję po dotarciu na miejsce (ww. 3-10).

Pierwszym aspektem jest tu bieg. W jego opisie zostaje zachowana tradycyjna postawa Piotra, który ponownie wykazuje się porywcznością. Autor ukazuje jego relację do Umiłowanego Ucznia, który pojawia się po raz kolejny. Tym razem jednak, oprócz zwrotu *ἄλλος μαθητής* (por. 18,15-16; 20,2) poprzedzonego rodzajnikiem, występuje charakterystyczne *ὃν ἐφίλει Ἰησοῦς* (por. *ὃν ἠγάπα Ἰησοῦς* z rozdziału 13). Tak oto w 20,2 zostają ze sobą „połączone” obie postaci, znane już z J 13 i 18: w 20,2 nabywamy pewności, że także w 18,15-16 Ewangelista mówił o Umiłowanym Uczniu⁵⁶. A zatem, podobnie jak wcześniej łączyła Piotra z Umiłowanym Uczniem przyjazna konkurencja, również i w tym przypadku (20,2) biegną oni wspólnie jako przyjaciele,

⁵³ S. Mędała, NKB. NT IV/2, s. 270.

⁵⁴ X. Lèon-Dufour, *Lecture de l'Évangile selon Jean*, t. 4, Paris 1990, s. 197n.

⁵⁵ H. Witezyk, *Błogosławieństwo wiary. Od posłuszeństwa Abrahama do wiary Piotra i Kościoła*, Kielce 2015, s. 269.

⁵⁶ Por. F. Neirynek, *The „Other Disciple” in Jn 18,15-16*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 51(1975), s. 136-140.

a nie jako rywale, pomiędzy którymi istniałby konflikt⁵⁷. Jednak to Umiłowany Uczeń wyprzedza Piotra i jako pierwszy przybiega do grobu. Nie wchodzi jednak do jego wnętrza, oczekując na przybycie Piotra. Ta sytuacja ukazuje szacunek oddany Piotrowi i podkreśla jego prymat wśród uczniów Chrystusa. Warto zwrócić uwagę na ten bieg, zgłębiając jego symbolikę. Umiłowany Uczeń jest nie tylko pierwszy w sensie fizycznym, lecz także i duchowym, gdyż wcześniej przebył całą drogę z Mistrzem aż po krzyż, a teraz toruje ją Piotrowi, aby ten mógł bieć za nim. Przez wcześniejszą słabość Piotr potrzebuje bowiem przewodnika na drodze naśladowania Jezusa.

Drugą kwestią jest „spojrzenie” w grobie. Tutaj po raz kolejny dochodzi do konfrontacji wiary obydwu uczniów. Różnica polega na tym, że choć Piotr pierwszy wchodzi do grobu i widzi, to jednak dopiero drugi uczeń wszedł i *ujrzał i uwierzył* (20,8), a tą wiarą (w działanie Boga, które poznał pierwszy) podzielił się z Piotrem⁵⁸. Przez zabieg użycia dwóch innych czasowników na określenie „widzieć” Ewangelista wskazuje, iż uwierzytelnionym świadkiem zmartwychwstania stał się także Piotr, gdyż mógł ustalić układ szat, rekwizytów pogrzebowych.

Pierwszeństwo Umiłowanego Ucznia na drodze wiernego naśladowania Jezusa, polegające na zjednoczeniu się z Mistrzem, jest w pełni uznane przez Piotra, tak jak Piotrowy prymat pasterski uznany jest w środowisku uczniów⁵⁹. Zarysowana tutaj różnica autorytetu Piotra i Umiłowanego Ucznia (pierwszy z nich jako „pasterz”, a drugi jako symbol „ucznia w pełni zjednoczonego z Mistrzem”) rozwijać się będzie w kolejnych wydarzeniach, szczególnie w części traktującej o śmierci Piotra i losie Umiłowanego Ucznia.

4.2. Cudowny połów ryb (J 21,1-14)

Piotr, a tuż obok niego Umiłowany Uczeń, są głównymi bohaterami całej narracji rozdziału 21 – epilogu Czwartej Ewangelii⁶⁰. W tej części dzieła Janowego autor mocno wskazuje na jego pozycję wśród wszystkich uczniów Jezusa, równocześnie akcentując relację pomiędzy naśladowcami Mistrza, dlatego znaczącym elementem tej perykopy jest wzajemne oddziaływanie na siebie Piotra i Umiłowanego Ucznia.

Układ wydarzeń przypomina scenę biegu do grobu, gdyż po raz kolejny Umiłowany Uczeń działa jako pierwszy: podobnie jak wtedy (20,2-10) wyprzedził Piotra w drodze, tak teraz jako pierwszy rozpoznaje Pana i informuje o tym Piotra. Jest on dla Kefasa przewodnikiem, którego świadectwo zostało przyjęte z wiarą. Piotr nie ma wątpliwości i ufa „owemu uczniowi, którego Jezus miłował”. Świadomy jest również tego, iż ten uczeń jest pierwszy na płaszczyźnie wiary i miłości do Mistrza, ściśle z Nim zjednoczony. Jest to znamienne, że kolejny raz relacja pomiędzy Piotrem

⁵⁷ P.J. Hartin, *The Role of Peter*, s. 55.

⁵⁸ Na określenie „widzę” przy Piotrze w dziele Janowym użyto słowa *θεωρεῖ*. Oznacza ono „oglądać, kontemplować”. Natomiast w sytuacji Umiłowanego Ucznia autor posłużył się wyrażeniem *εἶδεν* – „widzieć postrzegać, oglądać, dostrzegać”. Por. Z. Abramowiczówna (red.), *Słownik grecko-polski*, t. II (H-K), Warszawa 1960, s. 108.

⁵⁹ H. Witczyk, *Błogosławieństwo wiary*, s. 260.

⁶⁰ Ks. Paciorek wyróżnia w rozdziale 21 trzy segmenty: cudowny połów ryb (1-14), nadanie władzy Piotrowi (15-19) oraz misja umiłowanego ucznia i drugie zakończenie Ewangelii (20-25). Por. A. Paciorek, *Ewangelia umiłowanego ucznia*, Lublin 2000, s. 390.

i Umiłowanym Uczniem nie charakteryzuje się rywalizacją, negatywną konkurencją, lecz jest przesiąknięta przyjaźnią.

Natomiast Piotr znowu pokazuje swoją impulsywność, porywczosć, gdy wskakuje do wody, żeby spotkać się z Jezusem (podobnie w scenie wcześniejszej; por. „bieg do grobu”). W tej części Ewangelii zostaje ukazana – w przeciwieństwie do początków jego drogi z Mistrzem – aktywna postawa Piotra, choć rozpoczęta rozpoznaniem Mistrza przez „owego ucznia, którego Jezus miłował”. To Piotr jest tym, który mówi, że idzie łowić ryby; skacze pierwszy do wody, aby spotkać Jezusa; i wreszcie, kiedy Jezus prosi o kilka ryb, idzie wyciągnąć sieć na brzeg⁶¹.

Rola dwóch uczniów, bohaterów Epilogu Czwartej Ewangelii, choć wydawać się może dwiema odrębnymi częściami, jest komplementarna. Postawa jednego uzupełniana jest przez drugiego na innej płaszczyźnie. Według A.H. Maynarda „Umiłowany Uczeń jest tym, który sprawuje prymat bycia uczniem w miłości, podczas gdy Piotr sprawuje prymat duszpasterskiej troski o uczniów”⁶².

Zachowanie Piotra, jego aktywne działanie podczas połowu ryb staje się preambułą wielkiego dialogu, a także wielkiej przemiany, która doprowadza go do celu jego „formacji w szkole Jezusa” – wyznania wiary, miłości, a w konsekwencji do rehabilitacji jego osoby po wyparciu się Mistrza.

4.3. Śniadanie wielkanocne (J 21,15-19)

W rozpatrywanym fragmencie Ewangelii bohaterami są Piotr i Jezus, natomiast nie zostaje wprowadzona osoba Umiłowanego Ucznia. Idąc za Maynardem, który w sposób znakomity podsumowuje znaczenie tej części tekstu, można stwierdzić, że druga część epilogu (21,15-17) odpowiada kwestii przebaczenia Piotrowi za jego zaprzeczenie bycia jednym z uczniów Jezusa (18,15-27)⁶³. Większość egzegetów zgodna jest co do tego, iż potrójne pytanie postawione przez Jezusa *Czy miłujesz mnie?* nawiązuje do potrójnego zaparcia się Mistrza przez ucznia, a w zwrotach *paś moje baranki* lub *paś moje owce* widzą przywrócenie Piotrowi autorytetu pasterskiego⁶⁴. Sformułowania użyte przez Jezusa przywodzą na myśl starotestamentowe określenie króla jako pasterza ludu izraelskiego⁶⁵. Obraz ten, skierowany do Piotra, nie posiada cechy autorytetu władzy królewskiej, lecz władzy w sensie opieki nad powierzonymi owcami, która zostaje zapoczątkowana i emanuje z miłości Piotra wyznanej Jezusowi. Choć w narracji Czwartej Ewangelii miłość Umiłowanego Ucznia jest podkreślana

⁶¹ Por. H. Witczyk, *Błogosławieństwo wiary*, s. 260.

⁶² A.H. Maynard, *The Role of Peter in the Fourth Gospel*, „New Testament Studies” 30/4(1984), s. 541.

⁶³ A.H. Maynard, *The Role of Peter in the Fourth Gospel*, s. 541.

⁶⁴ A.H. Maynard, *The Role of Peter in the Fourth Gospel*, s. 541; M. Karczewski, *Piotr jako pasterz w J 21,15-19*, s. 38.

⁶⁵ Obraz pasterza odgrywa w Biblii ogromną rolę. Zajęcie to stało się w historii wielkim ideałem – ojcowie byli pasterzami. Dlatego w Starym Testamencie podkreśla się, iż Dawid został powołany na króla, a Amos na proroka z pastwiska pośród owiec. Natomiast w Nowym Testamencie, choć obraz ten odnosi się przede wszystkim do Jezusa, używany jest również do uczniów i wszystkich, którzy spełniają szczególne funkcje we wspólnotach. Por. A. Grabner-Haider (red.), *Praktyczny słownik biblijny*, s. 938.

i ukazywana jako prawdziwa relacja, a sam uczeń jako idealny, to jednak w tym fragmencie Piotr staje na szczycie relacji z Mistrzem, a podstawą jego przywództwa i autorytetu duszpasterskiego staje się prawdziwa miłość, z której wypływa wiara przygotowująca go do kolejnego etapu życia, zwieńczeniem którego stało się zapowiedziane przez Jezusa męczeństwo Piotra – szczyt oddania Mistrzowi.

To proroctwo ściśle łączy się z nauczaniem Jezusa o wzorowej postawie pasterza, który *poświęca swoje życie za owce* (por. J 10,11-15). W konsekwencji, kiedy Piotr jest pouczany przez Jezusa, aby pasł Jego owce, Mistrz zachęca ucznia, aby ten nie tylko naśladował Go, pasąc owce (21,15), ale również spełniał wolę Boga, gdyż *kiedy jednak się zestarzejesz, wyciągniesz swoje ręce, a ktoś inny cię przepasze i poprowadzi, dokąd nie chcesz* (21,18)⁶⁶. W zwrocie *Pójdź za mną* zostaje przywołane proroctwo z Wieczernika zapowiadające zaparcie się Piotra: *Dokąd Ja idę, ty teraz nie możesz pójść ze Mną, później jednak pójdziesz* (13,36). Jako pasterz Piotr będzie podążał za Jezusem w męczeńskiej śmierci.

4.4. Dialog o losie umiłowanego ucznia (J 21,20-23)

Trzecią częścią tryptyku opisującego wydarzenia nad Jeziorem Tyberiadzkim jest fragment mówiący o losie Umiłowanego Ucznia. Piotr zadaje pytanie Jezusowi: *Panie, a co z nim?* W tym fragmencie wyłania się ukazanie prymatu Piotra i jego pozycji wśród najbliższych uczniów Jezusa. Wielu egzegetów zwraca uwagę na to, iż *Piotr odwrócił się i zobaczył ucznia, którego Jezus miłował, idącego z tyłu* (21,20). Jest to znany w starożytności sposób na zobrazowanie drogi ucznia jako podążania za kimś⁶⁷. W tym przypadku odnosi się to do naśladowania nie tylko Jezusa, ale również

⁶⁶ Gest wyciągnięcia rąk rozumiany jest dwojako: jako postawa modlitwy, a także w odniesieniu do krzyża jako śmierci męczeńskiej. Sformułowanie ujęte w tym fragmencie odnosi się nie tylko do tradycji, według której św. Piotr został ukrzyżowany, ale do uczestniczenia w posłannictwie i głoszeniu Ewangelii wg słów Jezusa zawartych u synoptyków: *jeśli ktoś chce iść za Mną, niech się wyprze samego siebie, niech codziennie bierze swój krzyż i niech Mnie naśladuje* (por. Łk 9,23; Mt 16,24; Mk 8,34). Por. R. Kysar, *John's Story of Jesus*, s. 318; P.J. Hartin, *The Role of Peter*, s. 57; T.L. Brodie, *The Gospel According to John*, s. 591–592.

⁶⁷ Występuje tu czasownik *ἀκολουθέω* („pójść za [kimś]”). Użyty w Czwartej Ewangelii zwrot *ἀκολουθέω* w pierwotnym znaczeniu oznaczał „pójście z kimś, za kimś; towarzyszenie”. Jednakże z czasem zaczął wyrażać relację mistrza z uczniami jako „pozwolić się poprowadzić, być posłusznym”. Ta idea – tak dobrze znana w myśli biblijnej – ma swoje początki w pismach starożytnej Grecji, gdzie mówiono o duchowym, moralnym, religijnym „pójściu za kimś”. W takim znaczeniu Arystoteles w dziele *O niebie* mówi o naśladowaniu natury – tego, co natura przynosi, do czego doprowadza oraz na co naprowadza: *dia to ten fysin auten outos enagegin akolouthoumen* (Arystoteles, *O niebie*, przeł. P. Siwek, Warszawa 1980, 268a). Metaforyczne znaczenie czasownika *ἀκολουθέω* – obecne również w judaizmie biblijnym i rabinicznym – koresponduje z wyrażeniem *hālak* 'ahārē Tekstu Masoreckiego. W LXX czasownik *ἀκολουθέω*, połączony z przysłówkiem *ὀπίσω* („za”) lub częściej *πορεύεσθαι ὀπίσω* („pójść za”), zapraszał Izraelitów do moralnej i religijnej „wędrowki za JHWH”. Przedstawiano to w dwojaki sposób: albo jako naśladowanie atrybutów Boga, czyli Jego samego, albo jako przeciwstawne pójście za obcymi bogami, które prowadziło do wstępu w oczach Boga, niejednokrotnie sprawadzając na naród wybrany klęskę, niepowodzenie. Użycie *hālak* 'ahārē i jego greckiego odpowiednika *ἀκολουθέω* nie odnosiło się tylko do relacji łączącej Boga i człowieka, wskazywało także na relację nauczyciela i ucznia, czego klasycznym przykładem jest fragment mówiący o Eliaszu i podążającym za nim Elizeuszu (עֲלִישָׁא בֶּן-אֵלִיָּהוּ אֲחֵרֵי עֲלִישָׁא וְעִלְיָשָׁא). To z kolei nakłoniło rabinów do nowego odczytania znaczenia tego czasow-

Piotra. Tuż po rehabilitacji Piotra, gdy zostaje mu przywrócona pozycja przywódcy w społeczności wierzących, jego wyznanie wiary przynosi pierwsze owoce – od teraz on będzie prowadzić uczniów do swojego Mistrza, których reprezentantem staje się w tym fragmencie kroczący Umiłowany Uczeń.

5. PODSUMOWANIE

Artykuł niniejszy poświęcony został postaci Piotra i jego drodze wiary na podstawie relacji Czwartej Ewangelii. Okazuje się, że przynosi ona wiele ważnych informacji o apostołach, a wskazane wyżej perykopy pozwalają też poznać niełatwą drogę tego ucznia Jezusa. W dziele Janowym odkrywamy charakter i temperament Piotra. Jawi się on tutaj jako człowiek żywiołowy, porywczy, ale także charakteryzujący się lojalnością ucznia wobec Mistrza i jego nauki (por. J 6,60-71). Uważna lektura poszczególnych fragmentów pozwala też zobaczyć prymat Piotra w gronie osób podążających za Jezusem.

Autor Czwartej Ewangelii prowadzi odbiorcę swego przekazu do miejsc, w których dokonują się ważne zmiany w duchowej konstrukcji ucznia, a także w relacji pomiędzy nim a Mistrzem. Wieczernik pokazuje, że Piotr uległ zbytnej pewności siebie, czego manifestem staje się potem atak na Malchusa w ogrodzie. W tej godzinie próby Piotr niejako „zgiął” Mistrza i poniósł porażkę, zapierając się Go, a tym samym tracąc swoją tożsamość.

Miejscem przełomu w drodze dojrzewania ucznia staje się grób Nauczyciela. W tym kontekście apostoł coraz bardziej rozpoznaje swoją kondycję duchową, rozumie też własne położenie. Szczytem drogi ucznia staje się dialog z Mistrzem na brzegu Jeziora Tyberiadzkiego. W tym miejscu, w przeciwieństwie do wcześniejszych wydarzeń, Piotr jest aktywny w nowy, inny sposób, bo oparty na świadomości swojej ułomności. To w tym miejscu dokonuje się jego rehabilitacja, odzyskanie tożsamości ucznia, dzięki czemu apostoł staje się autentycznym świadkiem miłości Boga, wyrażającej się w przebaczeniu i w zawierzeniu się Chrystusowi.

nika – relacji nauczyciela i ucznia jako służby. W Nowym Testamencie rzeczownik „Bóg” nie jest bezpośrednim przedmiotem czasownika *ἀκολουθέω*. Nowością jest to, że znaczenie czasownika (jako naśladowanie, relacja) ściśle związane jest z osobą Jezusa i jego uczniów: *Da tutte le ricorrenze del verbo «akolouthèò» in Gv (137.38.40.43; 6,2; 8,12; 10,4.5.27; 11,31; 12,26; 13,36[bis].37; 18,15; 20,6; 21,19.20.22) solo in 11,31; 20,6; 21,20 non si parla della sequela dietro a Gesù. In tutti gli altri casi è Gesù che funge da oggetto diretto*. W omawianym fragmencie widać jasno, iż Piotr, choć pełen lęku, nie idzie za Mistrzem tylko fizycznie, ale także duchowo, kierując się miłością ((L. Morris, *The Gospel According to John. Revised Edition*, Grand Rapids MI 1995, s. 665). Temat tej niepełnej miłości zostanie przywołany przez Jezusa w wydarzeniach popaschalnych, gdzie Piotr otrzyma konkretne pytania od Mistrza, a na koniec zaproszenie: „Pójdź za Mną!” (*ἀκολουθεῖ μοι*). Osobliwością użycia w tych dwóch miejscach czasownika *ἀκολουθέω* jest to, że poprzez ten zabieg autor Czwartej Ewangelii odsyła nas do innego wydarzenia, które staje się wy tłumaczeniem i rozwiązaniem sytuacji z pałacu arcykapłana. Por. Z. Grochowski, *Dobry Pasterz, pojmany w Ogrójcu, daje życie swoim uczniom* (J 10,1-18; 18,1-14), „Studia Elbląskie” 18(2017), s. 323–350; M. Pesce, *Discepolato gesuano e discepolato rabbinico. Problemi e prospettive della comparazione*, in: *Band 25/1: Teilband Religion (Vorkonstantinisches Christentum: Leben und Umwelt Jesu; Neues Testament; Kanonische Schriften und Apokryphen)*, ed. W. Haase, Berlin–Boston 1982, s. 351–389.

POSTAĆ ŚW. PIOTRA I JEGO DROGA STAWANIA SIĘ UCZNIEM JEZUSA W CZWARTEJ EWANGELII

STRESZCZENIE

Prezentowany artykuł przybliży wizerunek św. Piotra naszkicowany przez autora Czwartej Ewangelii. W dziele Janowym odkrywamy charakter i temperament tego apostoła. Ukazany jest on tutaj jako człowiek żywiołowy, porywczy, charakteryzujący się lojalnością wobec Mistrza, a także posiadający prymat wśród osób podążających za Nim. Uważna lektura poszczególnych perykop i wędrówka przez miejsca, do których prowadzi nas autor Czwartej Ewangelii, pozwalają ujrzeć proces wewnętrznej przemiany Piotra oraz etapy w jego drodze stawania się uczniem Jezusa.

THE FIGURE OF ST. PETER AND HIS JOURNEY OF BECOMING A DISCIPLE OF JESUS IN THE FOURTH GOSPEL

SUMMARY

The article presented here takes a closer look at the image of St Peter sketched by the author of the Fourth Gospel. In the work of John we discover the character and temperament of the Apostle. He is portrayed here as an impetuous, impulsive man, characterised by his loyalty to the Master and having primacy among those who follow him. A careful reading of the individual pericopes and a journey through the places to which the author of the Fourth Gospel leads us allow us to see the process of Peter's inner transformation and the stages in his journey of becoming a disciple of Jesus.

DIE FIGUR DES HL. PETRUS UND SEIN WEG, JESUSJÜNGER ZU WERDEN, IM VIERTEN EVANGELIUM

ZUSAMMENFASSUNG

Der vorliegende Artikel befasst sich näher mit dem Bild des Petrus, das der Autor des vierten Evangeliums zeichnet. In dem Werk des Johannes entdecken wir den Charakter und das Temperament des Apostels. Er wird hier als ein stürmischer, impulsiver Mann dargestellt, der sich durch seine Loyalität gegenüber dem Meister auszeichnet und eine Vorrangstellung unter denjenigen einnimmt, die ihm folgen. Eine aufmerksame Lektüre der einzelnen Perikopen und eine Reise durch die Orte, zu denen uns der Autor des vierten Evangeliums führt, ermöglichen es uns, den Prozess der inneren Wandlung des Petrus und die Etappen seines Weges zum Jünger Jesu zu erkennen.

BIBLIOGRAFIA:

- Abramowiczówna Z. (red.), *Słownik grecko-polski*, tom II (H-K), Warszawa 1960.
- Arystoteles, *O niebie*, przeł. P. Siwek, Warszawa 1980.
- Brodie T.L., *The Gospel According to John. A Literary and Theological Commentary*, New York–Oxford 1993.
- Brown R.E., *The Gospel According to John (I–XII)*, Garden City NY 1966 (*John I*).
- Brown R.E., *The Gospel According to John (XIII–XXI)*, Garden City NY 1970 (*John II*).
- Darowski Ł., *Narracyjny model odkrywania tożsamości Jezusa w J 1,35–51*, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia Biblistów Polskich” 14(2017), s. 319–329.
- De Boer M.C., *Andrew: The First Link in the Chain*, w: *Character Studies in the Fourth Gospel. Narrative Approaches to Seventy Figures in John*, ed. S.A. Hunt, D.F. Tolmie, R. Zimmermann, Tübingen 2013, s. 137–155.
- Grabner-Haider A. (red.), *Praktyczny słownik biblijny*, Warszawa 2016.
- Grochowski Z., *Dobry Pasterz, pojmany w Ogrójcu, daje życie swoim uczniom* (J 10,1–18; 18,1–14), „Studia Elbląskie” 18(2017), s. 323–350.
- Grochowski Z., *Il discepolo di Gesù nell’ora della prova (Gv 18–19), luogo di rivelazione del Maestro*, Lublin 2015.
- Hartin P.J., *The Role of Peter in the Fourth Gospel*, „Neotestamentica” 24/1(1990), s. 49–61.
- Karczewski M., *Piotr jako pasterz w J 21,15–19*, „Studia Nauk Teologicznych PAN” 10(2015), s. 31–48.
- Keener C.S., *The Gospel of John. A Commentary*, Peabody MA 2003.
- Kręcidło J., *Nowe życie uczniów Jezusa. J 21 jako owoc eklezjologicznej releksji J 1–20 we wspólnocie Umilowanego Ucznia*, Warszawa 2009.
- Léon-Dufour X., *Lecture de l’Évangile selon Jean*, t. 4, Paris 1990.
- Słownik teologii biblijnej*, red. X. Léon-Dufour, Poznań 1994.
- Liddel H.G., Scott R., Jones H.S., McKenzie R., *A Greek-English Lexicon. With a Revised Supplement*, Oxford NY 1996.
- Maynard A.H., *The Role of Peter in the Fourth Gospel*, „New Testament Studies” 30/4(1984), s. 531–548.
- Mędała S., *Apologia autorytetu Piotra we wspólnocie Janowej. Analiza retoryczna 21, 1–25*, „Studia Theologica Varsaviensia” 39/2(2001), s. 11–46.
- Mędała S., *Nowy Komentarz Biblijny. Nowy Testament. Ewangelia według świętego Jana, rozdziały 1–12*, t. IV, cz. 1, Częstochowa 2010.
- Mędała S., *Nowy Komentarz Biblijny. Nowy Testament. Ewangelia według świętego Jana, rozdziały 13–21*, t. IV, cz. 2, Częstochowa 2010.
- Morris L., *The Gospel According to John. Revised Edition*, Grand Rapids MI 1995.
- Neiryck F., *The „Other Disciple” in Jn 18,15–16*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 51(1975), s. 11–141.
- Paciorek A., *Ewangelia umilowanego ucznia*, Lublin 2000.
- Pesce M., *Discepolato gesuano e discepolato rabbinico. Problemi e prospettive della comparazione*, in: *Band 25/1: Teilband Religion (Vorkonstantinisches Christentum: Leben und Umwelt Jesu; Neues Testament; Kanonische Schriften und Apokryphen)*, ed. W. Haase, Berlin–Boston 1982, s. 351–389.
- Podeszwa P., *Droga wiary apostoła Piotra w świetle zapowiedzi zdrady (Łk 22,31–34) oraz wyparcia się Jezusa (Łk 22,54b–62)*, „Biblica et Patristica Thoruniensia” 7/1(2014), s. 29–41.
- Popowski R., *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu*, Warszawa 2012.

-
- Ridderbos H.N., *The Gospel of John. A Theological Commentary*, Grand Rapids MI 1997.
- Sternberg M., *The Poetics of Biblical Narrative. Ideological Literature and the Drama of Reading*, Bloomington 1985.
- Witczyk H., *Błogosławieństwo wiary. Od posłuszeństwa Abrahama do wiary Piotra i Kościoła*, Kielce 2015.